

Комар О.В.

«Супутні відкриття»:
значення археологічних досліджень Десятинної церкви
для історії давнього Києва

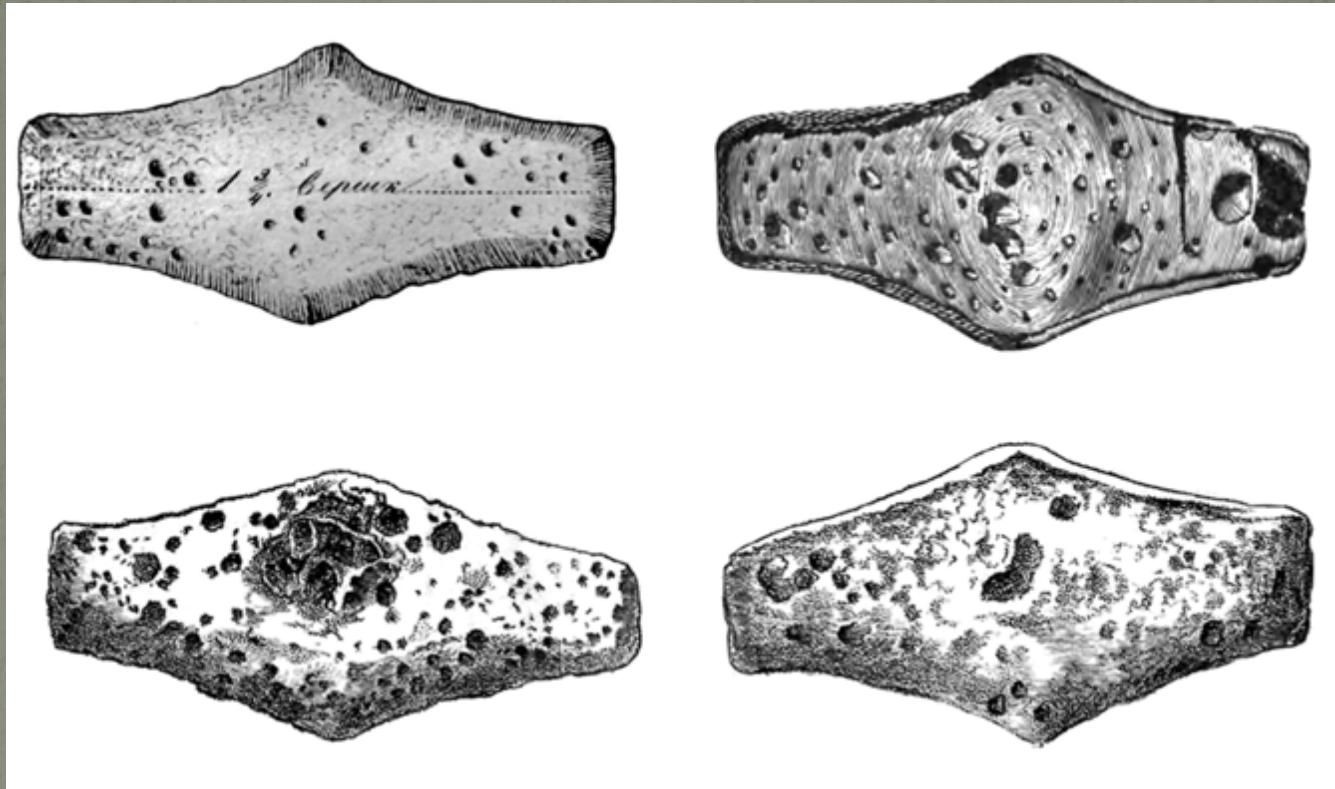
Київ - 2023

За два століття археологічних досліджень Десятинної церкви та прилеглої до неї території головними завданнями завжди залишалися з'ясування планування, особливостей архітектурної будови та оздоблення храму, пошук християнських реліквій, могил князя Володимира Святославича та його бабусі княгині Ольги. На цих же аспектах найчастіше наголошувалося у публікаціях результатів досліджень.

Набагато рідше увага звертається на «супутні відкриття» – результати, що були здобуті паралельно до досліджень архітектурної частини археологічного комплексу Десятинної церкви, але принесли важливі нові дані, чи навіть започаткували нові етапи в дослідженнях історії давнього Києва. Найголовніші з них варто нагадати з нагоди 200-річного ювілею досліджень пам'ятки.

1826 р.

Розкопки М. Єфимова та М. Берлинського
Відкриття грошових злитків Південної Русі

Злитки з розкопок Десятинної церкви 1826 р.

Шестикутні срібні злитки «київського типу» ваговим стандартом в $\frac{1}{2}$ візантійської літри уперше введені в науковий обіг М. Берлинським (1826) та митрополитом Євгенієм (Болховітіновим) (1830).

Хоча це була не перша за часом знахідка таких злитків, однак саме їх виявлення під час досліджень в алтарній частині Десятинної церкви сприяло правильному датуванню та атрибуції.

Згодом після роботи С. Шодуара (1837) закріпилося уявлення про побутування в Русі двох видів злитків, відповідно, «новгородської» та «київської» ваги.

1828-1842 рр.
Розкопки О. Анненкова

«Скарб 1842 р.» - відомий як найбільший скарб
давньоруських прикрас

Прикраси зі «скарбу 1842 року»

За пізнішими переказами, у 1842 р. О. Анненков нібито знайшов поблизу від Десятинної церкви глибокий льох, у якому знаходився величезний скарб давньоруських прикрас, що налічував «два мішки» коштовних предметів, абсолютна більшість яких дуже скоро була втрачена.

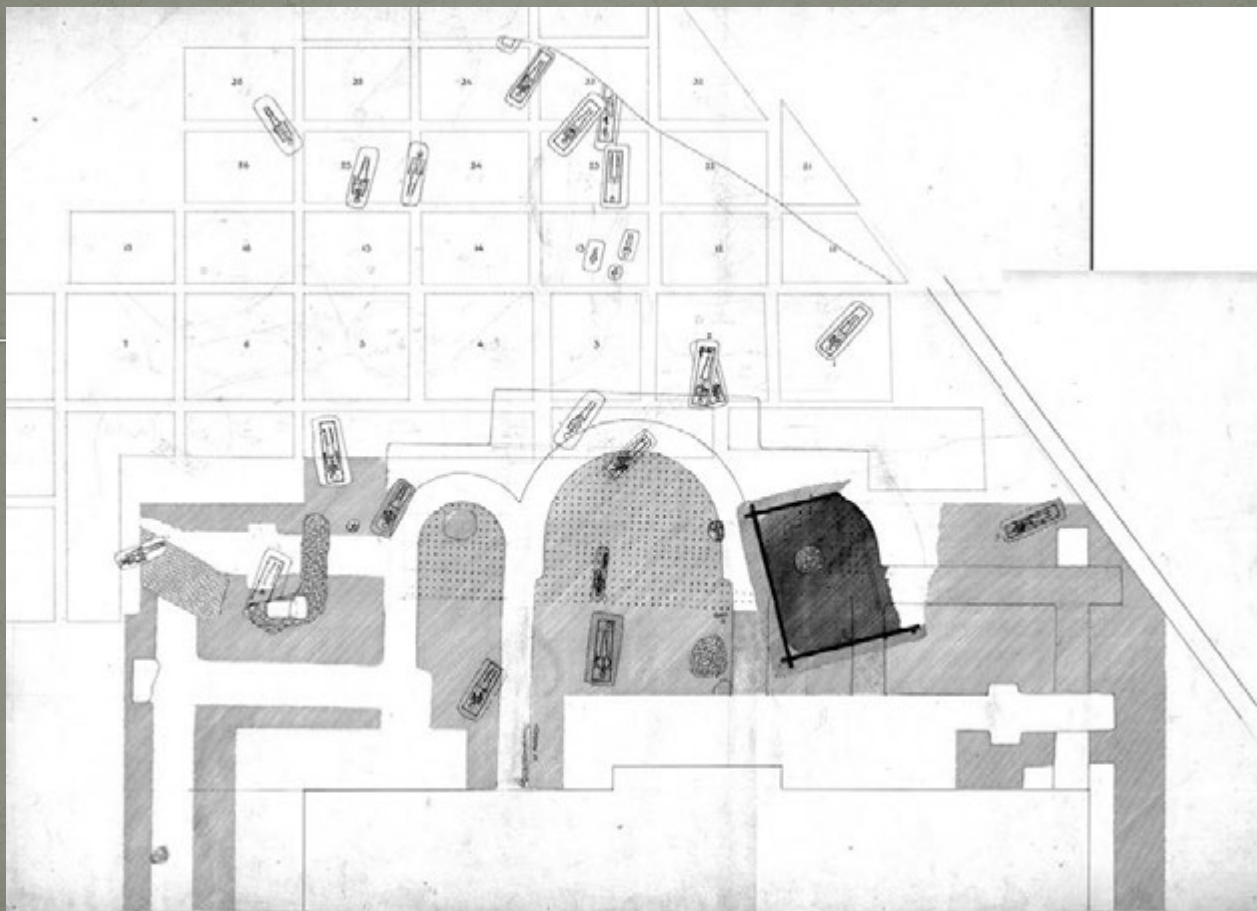
Прикраси зі «скарбу 1842 року»

На сучасному етапі інформація переказів має бути критично верифікованою.

По-перше, давньоруські скарби Києва та інших давньоруських міст часу монгольського вторгнення 1238 - 1240 рр. , відкриті після О. Анненкова, містять не більше, ніж по кілька комплектів особистих прикрас, що вказує на сімейний характер скарбів. «Два мішки» прикрас ніяк не відповідають цій картині, тобто не могли бути одним комплексом на момент виявлення.

По-друге, під час досліджень садиби Десятинної церкви 1908-1914 та 2005-2011 рр. було зафіксовано багато пошукових траншей XIX ст., які не співвідносяться ні з розкопками К. Лохвицького, ні М. Єфимова, і могли належати лише до ціленаправлених скарбошукацьких робіт О. Анненкова, що усіяло прагнув уникнути розголосу про свої знахідки, щоб не бути усунутим. Тож легенда про «один скарб» є лише виправданням багаторічної конспірації.

1908-19014 рр.
Розкопки Д. Мілеєва та С. Вельміна
Язичницький могильник X ст. на території садиби
Десятинної церкви

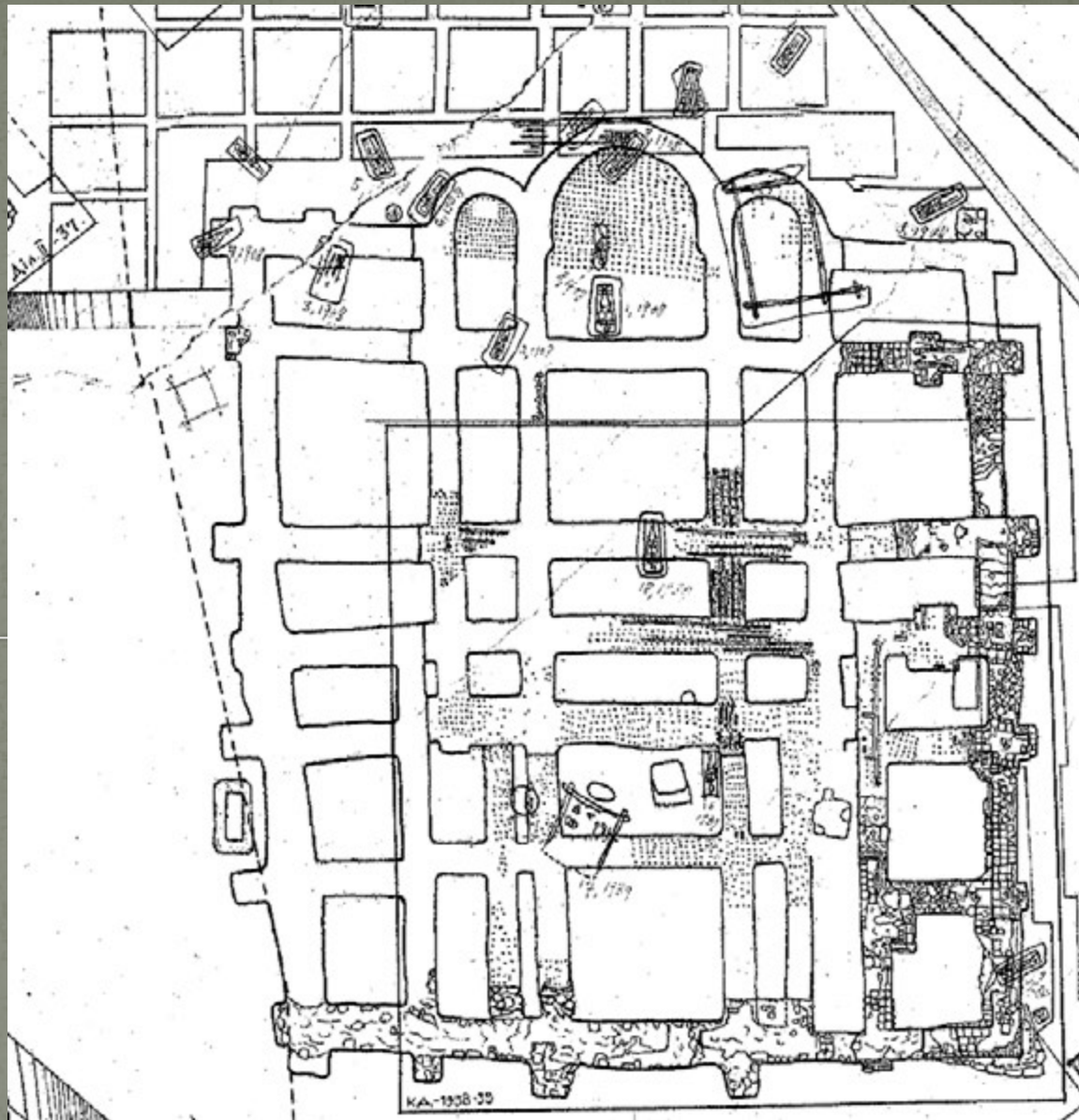

План язичницьких поховань могильника з розкопок Д. Мілеєва

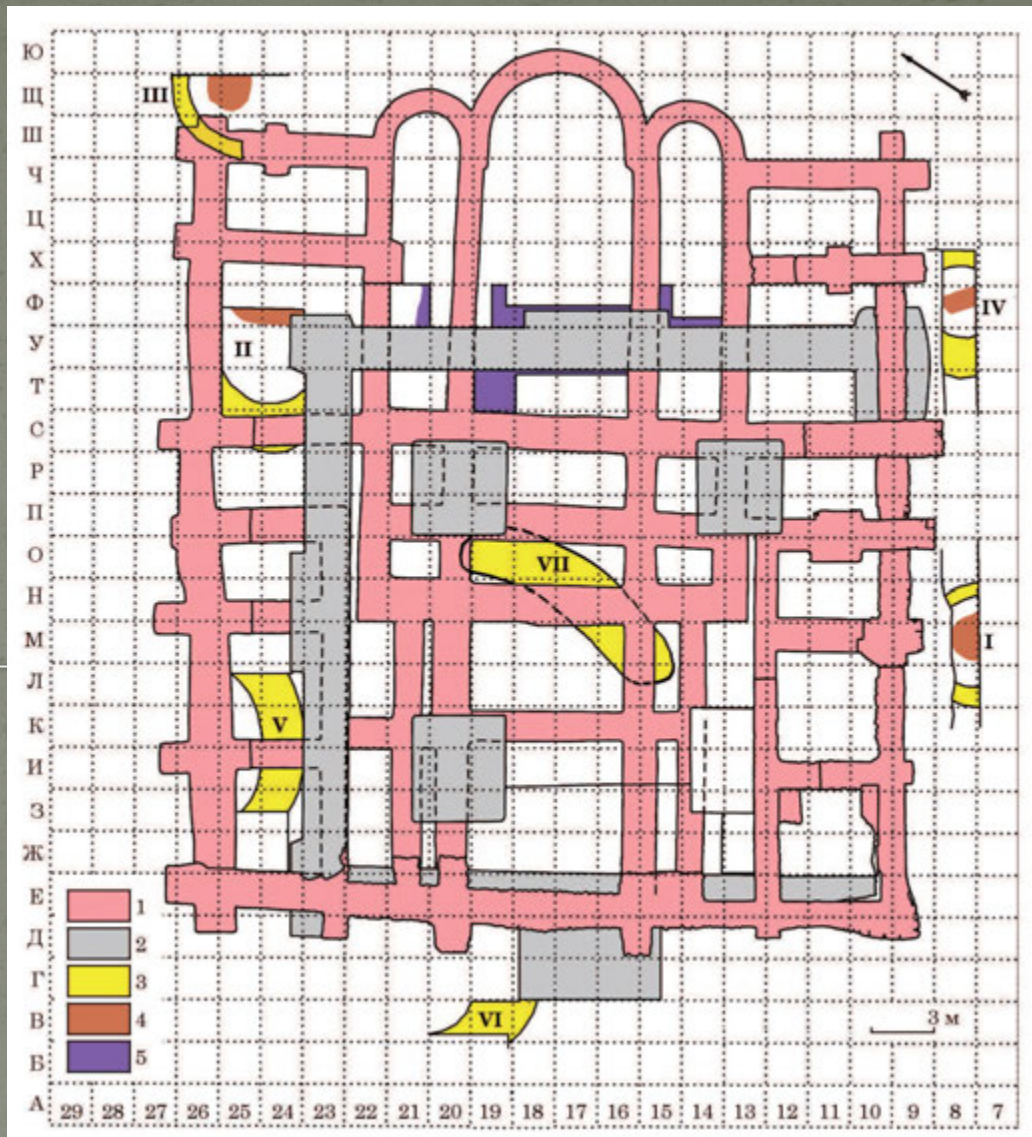
Хоча матеріали з давньоруських язичницьких поховань Верхнього Києва були відомі дослідникам вже з середини ХІХ ст., але вони походили лише зі зруйнованих комплексів. Археологічними розкопками непорушені поховання вдалося дослідити вперше у 1908-1914 рр.

Подальші роботи на ділянці продовжили у 1936-1937 рр. Т. Мовчанівський та у 1938-1939 р. – М. Каргер, які дослідили у т.ч. яскраві поховання у дерев'яних камерах.

В 2005-2011 рр. після робіт експедиції Г. Івакіна до характеристики могильника додалася ще одна важлива деталь. Стратиграфічно та планіграфічно були зафіксовані рештки курганних насипів та курганних ровиків, які свідчили, що могильник Х ст. на Старокиївській горі не відрізнявся суттєво за обрядом від синхронних поховань Чернігова, Шестовиці, Гньоздово і належав до курганних.

Зведений план Десятинної церкви з ділянкою язичницького могильника після розкопок М. Каргера

*План залишків курганних ровиків на ділянці Десятинної церкви
(за В. Козюбою)*

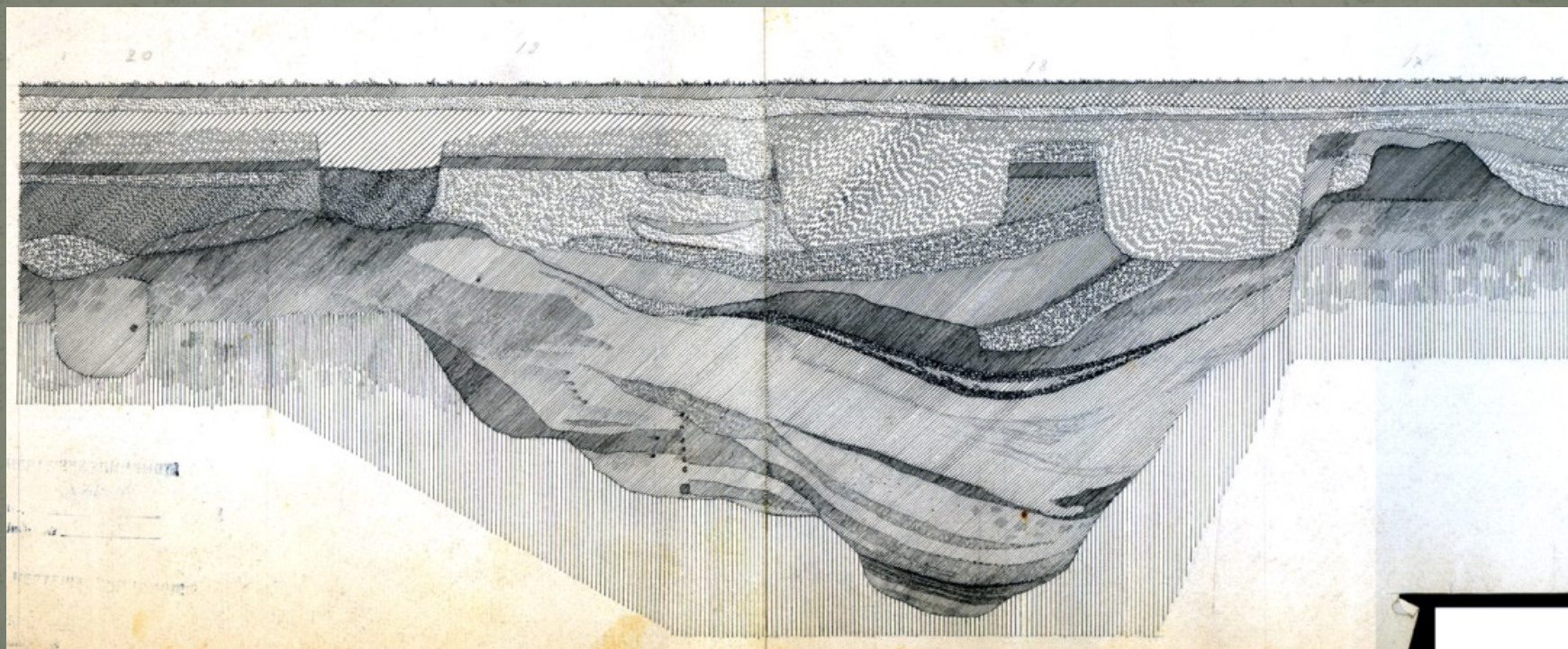

*Камерне поховання 114
за М. Каргером*

*Знахідки з поховання 112
за М. Каргером*

1908-19014 рр.
Розкопки Д. Мілеєва та С. Вельміна
Відкриття рову Старокиївського городища

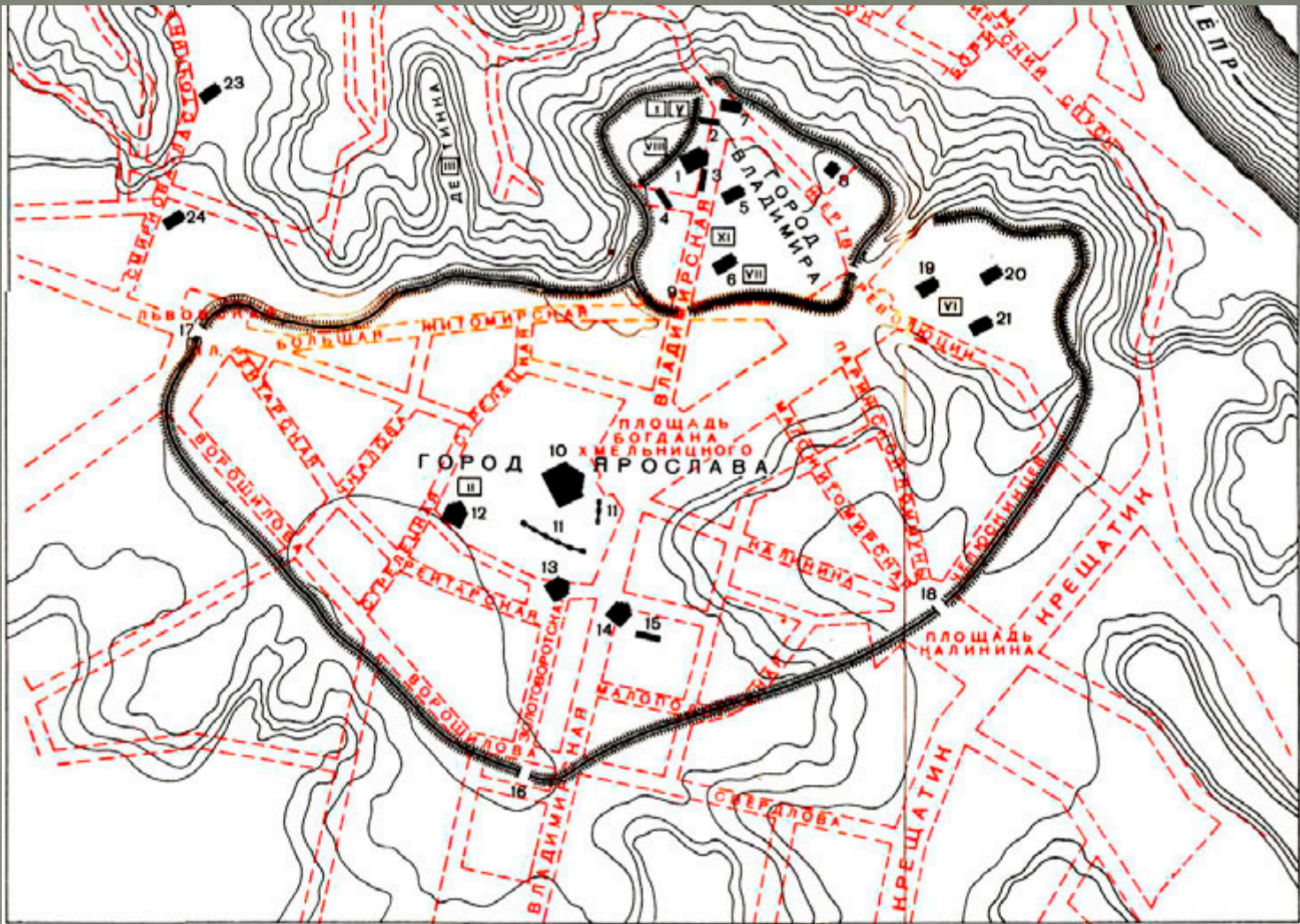

Розріз рову з розкопок Д. Мілеєва

Значення рову не одразу було правильно інтерпретовано. Так, С. Вельмін датував його XIII ст., а К. Шероцький вважав, що ровом було оточено саму Десятинну церкву, і тому вона мала ще й оборонне значення.

Фрагменти рову були досліджені знову у 1936-1937 рр. експедицією Т. Мовчанівського та у 1939 р. – М. Каргера. На підставі знахідок у шарі заповнення ліпної кераміки, рів було датовано ранішим часом.

Підсумувавши ці дані з матеріалами попередніх розкопок 1908-1914 рр., М. Каргер упевнено реконструював найдавніше городище Старокиївської гори, яке передувало за часом «Місту Володимира», й існувало у VIII-IX ст.

Реконструкція ліній укріплення Києва за М. Каргером

Ще більш раннє датування часу спорудження рову запропонував П. Толочко – не пізніше VI-VIII ст., яке в сумі з його аргументацією на користь заснування Києва як «града» ще у V ст. н. е. було покладено в основу офіційного святкування 1500-річчя міста Києва у 1982 р.

Сувенірна продукція 1982 р.

На місці розташування давнього рову до святкування 1500-річчя міста навіть спеціально було здійснене трасування з насипкою невисокого валу та імітацією рову.

Охоронний знак на території Національного музею історії України

2007-2011 рр.

Київська архітектурно-археологічна експедиція
під керівництвом Г. Івакіна

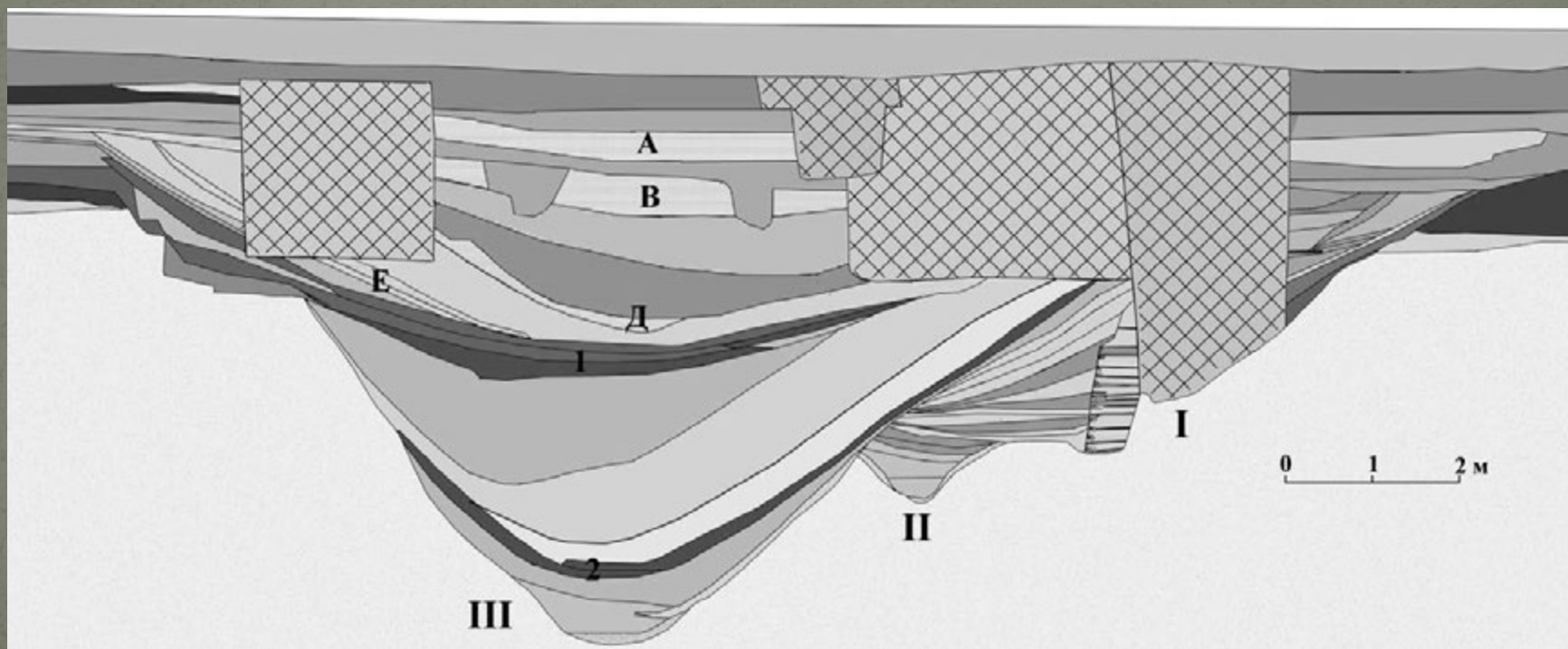
Нові дослідження рову, здійснені у 2007-2011 рр. , показали три етапи його функціонування з поглибленням і розширенням рову на кожному з них.

Розріз рову 2009 р.

Найпізніший III-й етап рову приходився на останню третину X ст. Його перебудова, найімовірніше, пов'язана з облогою Києва печенігами 969 року.

Етапи будівництва I та II також повністю припадають на давньоруський період, що датує появу даних укріплень городища не раніше кінця IX ст.

Етапи функціонування та засипки рову городища за розрізом 2007-2009 рр.

2007 р.

Частокіл огорожі двору Десятинної церкви

Досить несподіваною знахідкою стали рештки вкопаних колод від частоколу 1-ї третини XI ст., який проходив на місці засипаного рову городища і завертав убік церкви, що свідчить про існування на ранньому етапі навколо храму закритого двору з дуже міцним захистом.

Сліди від вкопу стовпів частоколу

2007 р.

Київська архітектурно-археологічна експедиція під керівництвом Г. Івакіна

Найдавніші зразки писемності, виконані у Києві

Плінфа кінця X ст. з написом “ЩИ” по сирійській глині

Дві плінфи Х ст. з написами по сирій глині виявлені 2007 року у шарі ремонту Десятинної церкви 1-ї половини XI ст. Судячи з повтору однакових літер, виконаних одним і тим же почерком на двох різних екземплярах цегли, мова йде про якісь виробничі відмітки, зроблені майстром до моменту висихання та обпалу плінфи.

Мова написів поки не є встановленою, оскільки вони можуть відображати як кириличне «ШЦИ» («шти»), так і грецьке «ΨΗ».

Але що є безсумнівним – перед нами найраніші на даний момент збережені написи, виконані безпосередньо вже у Києві.

Персональні речі: маленькі свідки

Під час розкопок 2005-2011 рр. багато уваги було приділено повторному дослідженню вже розкопуваних раніше ділянок. У засипці старих розкопів траплялися як пропущені попередніми дослідниками старовинні предмети на кшталт уламка візантійського персня-печатки з грецьким написом «Κ[ύρι]Ε Β[οήθε]Ι ΚΑΛΙ» - «Господи, допоможи Калесу», так і речі, загублені учасниками археологічних розкопок, як то жіноча мідна обручка, підвіска-монета на обірваному шнурку чи латунний прямовис з розкопу Д. Мілеєва, що, швидше за все, належав самому досліднику.

Візантійський перстень-печатка

*Прямовис з
розкопу
Д. Мілеєва*